

СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ (50-ті – ПЕРША ПОЛОВИНА 60-х рр. ХХ ст.)

У статті окреслено суспільно-історичні та культурно-освітні процеси в Україні в 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст., проаналізовано їх вплив на процес музично-естетичного виховання учнів.

Ключові слова: музично-естетичне виховання, учні, суспільно-історичні чинники, культурно-освітні чинники.

Постановка проблеми. В умовах докорінного оновлення всіх сфер нашого суспільства, його національного відродження перед педагогічною наукою постає чимало нових вимог, серед яких важливе місце займають проблеми музично-естетичного виховання учнівської молоді. Розвиток національної системи музично-естетичного виховання, яка сприятиме формуванню особистості, що буде прагнути змінювати своє життя на краще й жити за законами краси, вимагає урахування надбань усього багатвікового минулого, вивчення теорії та практики музично-естетичного виховання в минулому, опрацювання історичного та теоретико-методологічного аспектів даної проблеми. Тільки таким шляхом можна забезпечити єдність, наступність і спадкоємність у вихованні поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні періоди дослідження процесу становлення й розвитку музично-естетичного виховання в Україні було предметом наукових праць Д. Ахшарумова, А. Вахнянина, С. Людкевича, В. Матюка, С. Миропольського, П. Сокальського та ін. Розуміючи важливість музичного мистецтва у вихованні дітей та молоді, вони зробили значний внесок в розвиток теорії музично-естетичного виховання, яка ґрунтувалася на результатах глибокого вивчення історико-культурних досягнень нашого народу, що забезпечувало виховання на національних традиціях.

В педагогічній науці радянського періоду загальні питання історичного розвитку музично-естетичного виховання учнів, еволюції форм і методів навчання музиці розглядалися в дослідженнях І. Анісімової, О. Апраксіної, Н.Добровольської, Л. Коваль, Д. Локшина, Л. Масол, В. Орлова, О. Ростовського, Г. Падалки, О. Рудницької, Л. Хлебникової, Т. Цвєлих та ін.

До сучасних досліджень з проблеми розвитку музично-естетичного виховання належить дисертація О.В.Михайличенка, де автором визначені історико-педагогічні засади музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Серед авторів публікацій за останні роки в контексті проблем, пов'язаних з музично-естетичним вихованням – Л. М. Сбітнева, Л. Л. Мельникова, М.А. Мацейків, О. О. Медведенко, О. М. Грисюк та ін. Праці цих вчених містять багатий фактичний матеріал, дають уявлення щодо тенденцій та особливостей музично-естетичного виховання учнів в різних регіонах, на окремих історичних етапах, проте обґрунтованість впливу суспільно-історичних та культурно-освітніх чинників на музично-естетичне виховання школярів в різні періоди є недостатньою.

Мета статті – окреслити суспільно-історичні та культурно-освітні процеси в Україні в 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст., проаналізувати їх вплив на процес музично-естетичного виховання учнів.

Результати теоретичного дослідження. Важливою подією в зазначений період, яка у радянській, антирадянській і пострадянській літературі оцінюється однаково вагомо, хоча й з різних позицій, став ХХ з'їзд КПРС. Починаючи від з'їзду, розпочався поступовий розклад радянського тоталітаризму. Легітимізовані ХХ з'їздом КПРС рішення, які в історичній науці дістали неточну назву "процесу десталінізації", а серед публіцистів – більш вдалу – "відлига", мали необоротний характер [5, с. 32-33].

Восени 1958 р. М. Хрущов виступив з проектом реформи освітньої системи. Найбільшого розголосу набула теза № 19, в якій зазначалося стосовно України, що вивчення двох мов (у російських школах – української, а в українських – російської) має стати обов'язковим, щоб зменшити навантаження на школярів. Проте ставало зрозумілим, що російська мова повинна

була залишитися обов'язковим предметом в українських школах, а українська мова в російських школах України мусила стати обов'язковою.

Кількість шкіл з російською мовою викладання збільшилася з 4192 у 1959/60 навчальному році до 4703 у 1965/66 рр. Кількість українських шкіл за цей період скоротилася з 25 308 до 23 574.

Учасники конференції з питань культури української мови, яку організував Київський державний університет ім. Т. Шевченка та Інститут мовознавства АН УРСР в лютому 1963 р. засудили теорію двомовності української нації та поставили питання про те, щоб навчання в Україні було переведене на українську мову – від дошкільних установ до вузів, щоб ця мова була пануючою в діловодстві, щоб кіностудії творили кінофільми цією мовою, а фільми інших республік перекладалися на українську мову, щоб видавництва видавали наукові твори здебільшого рідною мовою [5, с. 205]. За перші три роки після XX з'їзду КПРС кількість журналів в Україні збільшилася на третину. Більша частина нових журналів видавалася українською мовою. Почалося видання "Української радянської енциклопедії".

XX з'їзд КПРС поклав початок докорінній перебудови системи народної освіти в країні. У звітній доповіді Центрального Комітету М. С. Хрущов справедливо критикував навчальну і виховну роботу загальноосвітньої школи, вказуючи на відрив навчання від життя, на недостатню підготовленість тих, які закінчують школу, до практичної діяльності [7, с.89].

На усунення цих та інших недоліків був спрямований Закон "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР" (1959 р.). Відповідно до цього закону в Україні були накреслені конкретні заходи перебудови загальноосвітньої школи. Основою навчання і виховання в загальноосвітній школі стало поєднання навчання з продуктивною працею, виховання любові до праці і готовності до громадсько-корисної діяльності, здійснення морального, фізичного і естетичного виховання дітей [4, с. 102-103].

Період (1951-1965) пов'язаний з діяльністю органів народної освіти щодо здійснення загальної обов'язкової семирічної (восьмирічної) і розширенням середньої освіти. Відповідно до Закону про школу Верховна Рада внесла зміни в Конституцію Української РСР. Стаття 101 говорить про те, що восьмирічна освіта є обов'язковою для всіх громадян Української республіки. Реорганізація семирічних шкіл у восьмирічні була проведена протягом 1959-1962 рр. Одночасно закладалися передумови для перетворення восьмирічок в одинадцятирічки. Всі десятирічки переводилися на 11-річне навчання. Українська РСР одна із перших республік почала виконання цієї важливої державно-політичної справи.

Як і в післявоєнний період, в 1951-1958 рр. в Україні спостерігався процес зміцнення навчально-матеріальної бази шкіл, зростали державні асигнування на народну освіту. Таким чином, держава постійно турбувалася про створення умов для зростання освітнього рівня народу.

Розвиток народної освіти вимагав забезпечення навчально-виховного процесу педагогічними кадрами, підвищення їх педагогічної майстерності, а також покращення умов праці і побуту вчителів.

У 60-х роках підготовка вчителів для шкіл республіки здійснювалася у 32 педагогічних інститутах і 39 педагогічних училищах [6, с. 279]. Поступово зростав контингент студентів педагогічних навчальних закладів.

Таким чином, в Україні в зазначений період (50-ті – перша половина 60-х років) вироблялася і запроваджувалася в життя певна система підготовки і підвищення кваліфікації вчительських кадрів, яка була спрямована на зростання талановитих педагогів, організаторів, керівників вчительських колективів. Цей період позначився діяльністю ряду видатних педагогів, чий досвід і сьогодні широко вивчається і запроваджується в педагогічну практику: директор Павлівської середньої школи Кіровоградської області, член-кореспондент АПН СРСР, Герой Соціалістичної Праці В. О. Сухомлинський, директор Вербської школи-інтернату Ровенської області, Герой Соціалістичної Праці Г. Д. Нестеренко, директор Богданівської середньої школи Кіровоградської області, заслужений учитель УРСР І. Г. Ткаченко, директор Черкаської середньої школи №4 Г. Д. Кузьменко та багато інших.

В цей період органами народної освіти було багато зроблено щодо поліпшення й удосконалення навчальних планів і програм загальноосвітньої школи. Міністерство освіти і Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР склали нові навчальні плани для шкіл усіх типів, у яких було враховано завдання кожного типу школи. В нових планах і програмах передбачалося збільшення годин на загальноосвітні і політехнічні дисципліни у середніх школах.

Значно вищі вимоги до учнів поставили нові навчальні програми початкових класів. Учні I – IV класів мали не тільки опанувати читання, письмо, лічбу, а й засвоїти елементарні відомості про природу і суспільство, психологічно і практично підготовлятися до трудової діяльності, розширювати свій розумовий і політехнічний кругозір, фізично і морально розвиватися, естетично виховуватися. Зміст навчання в нових навчальних програмах більше відповідав віковим особливостям учнів, краще стимулював їх розвиток.

Законом "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР" перед органами народної освіти було поставлено завдання поліпшити керівництво роботою позашкільних закладів, допомогти їм стати організаторами позашкільної, піонерської роботи в районі, місті, області, республіці, зміцнити кадри працівників позашкільних закладів, організувати їх підготовку і перепідготовку, вирішити питання про закріплення за кожним позашкільним закладом шефів із числа комсомольських організацій промислових підприємств, установ, колгоспів, радгоспів, сприяти залученню до їх роботи громадських і творчих організацій, що помітно вплинуло на вдосконалення та розвиток навчально-виховної роботи позашкільних закладів, збагатило форми й методи музично-естетичного виховання учнів. Саме в кінці 50-х- на початку 60-х років розпочалося відчутне посилення впливу позашкільних закладів на навчально-виховний процес загальноосвітньої школи за рахунок збільшення частки інструктивно-методичної роботи.

Таким чином, зазначений етап у розвитку народної освіти характеризувався активною роботою працівників органів і установ освіти, колективу вчителів для здійснення в країні загальної, обов'язкової, семирічної, восьмирічної освіти. Значно була зміцнена матеріальна база, створені сприятливі умови для підвищення наукового рівня загальної освіченості, підготовки школярів до практичної діяльності. Був розроблений новий типовий навчальний план, навчальні програми, які правильно поєднали загальноосвітню і політехнічну підготовку учнів. Протягом цього періоду були підготовлені умови для повного переходу до загальної середньої освіти молоді [4, с. 121].

В цей період відкривалися вищі та середні навчальні заклади, відновлювали роботу українські школи. Активно організовувались професійні мистецькі установи (театри, філармонії, будинки народної творчості, заклади музично-театральної освіти). Набула широкого розвитку концертна діяльність самодіяльних художніх колективів.

Українська культура XX століття – складний і суперечливий час, це свідчення незламного духу народу, який постійно тяжів до збереження власної мови, історичної пам'яті, мистецьких надбань минулих часів. Бурхливе століття відбилося на формах, змісті та ідейному розвитку української культури. Високі злети чередувалися з падіннями, українська культура виходила на високу орбіту світової культури і одночасно зазнавала нечуваних утисків тоталітарної системи. Незважаючи на загрозу репресій проти діячів культури, митці створювали нові літературні, живописні, музичні твори, які збагачували українську національну культуру.

Друга половина 50-х та початок 60-х рр. в Україні були часом поступового національно-культурного пробудження. Затиснута, зарегламентована і тероризована творча інтелігенція сприйняла критику "культу особи" як ковток свіжого повітря. Непослідовна і відносна лібералізація літературно-мистецького життя була зустрінута нею з ентузіазмом. На невеликі поступки тоталітарної держави творча молодь відгукнулася феноменом шістдесятництва – вчені, письменники, художники, які відзначалися непримиренністю до ідеологічного диктату, повагою до особистості, прихильністю до національних культурних цінностей, ідеалів свободи. Творчість цього покоління визначила шляхи всього подальшого розвитку української культури. Феномен шістдесятництва найбільш виразно і гучно проявився в літературно-мистецькому житті [5, с. 212].

Найбільш повно характерні риси епохи відобразила література. В художній прозі стали утверджуватися аналітичність, проблемність, відхід від описовості, звернення до сфери тонких почуттів, співвідношення морального і духовного. Насамперед це стосується творчості О. Гончара, П. Загребельного, Ю. Яновського, Ю. Збанацького. В цей період розкрилися грані творчості поетів: Д. Павличка, Л. Костенко, В. Симоненка, І. Драча, М. Вінграновського.

Старше покоління українських письменників не відставало від молоді в новаторських пошуках. Великий письменник і геніальний кінорежисер Олександр Довженко створив кіносценарій "Поєма про море".

Нові грані свого поетичного таланту показали М. Бажан, М. Рильський, П. Тичина, В. Сосюра.

Образотворче мистецтво розвивалося в Україні під впливом таких яскравих майстрів, як М.Божій, М. Дерегус, В. Касіян, К. Трохименко, О. Шовкуненко, Т. Яблонська.

Музичне мистецтво України в повоєнний період характеризується творчістю таких композиторів, як К. Данькевич, Д. Клебанов, А. Філіпенко, Г. Жуковський, А. Свечников, М. Вериківський, В. Гомоляко, М. Колесса, Г. Майборода, П. Майборода, А. Кос-Анатольський, С. Людкевич, Ю. Мейтус, Л. Ревуцький, А. Штогаренко, Б. Лятошинський, М. Скорульський та ін.

Популярністю серед глядачів і слухачів користувалися Державний заслужений академічний український народний хор під керівництвом Г.Верьовки, Київська державна академічна капела "Думка" під керівництвом О. Сороки, Львівська державна хорова капела "Трембіта" під керівництвом П. Муравського, Державна капела бандуристів УРСР під керівництвом П. Муравського, Державний симфонічний оркестр.

Великої шкоди українській культурі завдали політично цілеспрямовані утиски рідної мови, звуження сфери її впливу, декларовані ідеї дружби народів, злиття націй і мов.

Суспільно-історичні та культурно-освітні процеси, перебудова загальноосвітньої школи в цей період торкнулися й питань музично-естетичного виховання учнів, якому відводилась важлива роль в процесі здійснення загальної підготовки підростаючого покоління, і яке сприяло формуванню у школярів естетичних смаків, ідеалів, а також розвитку почуття розуміння прекрасного в природі, в суспільному житті, в трудовій діяльності й побуті, в мистецтві.

Важливе місце в музично-естетичному вихованні дітей в цей період відводиться загальноосвітній школі. З 1963 р. введені уроки музики і співів з I по VIII клас включно. Увага щодо виховного значення музичних занять, залучення музики до боротьби за підвищення успішності навчання стає характерною рисою школи зазначених років.

Знайомлячись з творами композиторів, з українською народною музикою, музикою інших народів, становлячись активним учасником музично-творчого процесу на уроках музики і співів, в позаурочних та позашкільних заходах, учні краще розуміли історичний розвиток культури, суспільства, людства, більш повно сприймали прекрасне в мистецтві, природі, праці, побуті й поведінці людини.

Аналіз літератури засвідчує, що навчальним процесом далеко не вичерпувалися всі форми музично-естетичного виховання дітей. Складовою частиною музично-естетичного виховання школярів були гуртки художньої самодіяльності, клуби, музичні лекторії, шкільні свята.

В архівних матеріалах стосовно цього періоду зазначається: "В школах і позашкільних установах України зараз працює 11 тис. дитячих оркестрів, більше 44 тис. хорових, 15 тис. драматичних колективів, біля 66 тис. різних інших гуртків художньої самодіяльності та образотворчого мистецтва" [1].

Важливим методичним центром роботи з естетичного виховання школярів в Україні був республіканський методичний центр художнього виховання дітей, організований у 1956 р. Його працівники надавали конкретну допомогу вчителям, відділам народної освіти республіки у проведенні конкурсів художньої самодіяльності. Обласні огляди учнівської художньої самодіяльності 1962 р. продемонстрували масовість і підйом виконавської майстерності художніх колективів та окремих виконавців. У Київській області, наприклад, в шкільних та районних оглядах взяли участь 80 тис. учнів, а у Волинській – більше 72 тис., в Ровенській – 70 тис. [2, с. 203].

З метою підвищення кваліфікації педагогів, що працювали у сфері дитячої художньої самодіяльності, кожного року проводилися республіканські семінари для керівників гуртків і студій, видавалися методичні листи, програми для гуртків художньої самодіяльності, методичні посібники, підручники і методичні репертуарні збірки. За 1961 рік видано 14 назв методичної і репертуарної літератури [8, с. 2], а з 1962 по 1967 рік видано по 40 назв методичної і репертуарної літератури.

На початку 1964 року Колегія Міністерства просвіти УРСР розробила заходи щодо подальшого покращення естетичного виховання учнів шкіл України. Партійні організації, вчительські колективи покращили роботу з естетичного виховання учнів. Серед учителів цього періоду велика кількість ентузіастів, що демонстрували істинні зразки естетичного виховання школярів. Вчителі початкових класів все більше практикували екскурсії в природу, походи в філармонії, театри тощо, проводили індивідуальну роботу з учнями.

Василь Олександрович Сухомлинський, директор Павлівської середньої школи Кіровоградської області, на прикладі своєї школи показав систему роботи всього вчительського

колективу, спрямовану на виховання естетичних смаків, залучення людини до світу прекрасного. В. О. Сухомлинський зауважував, що не всі можуть бути музикантами, але вміти слухати, розуміти, відчувати музику повинен вміти кожний.

Робота вчительського колективу Павлиської середньої школи не є виключенням. Більшість шкіл цієї ж Кіровоградської області проводили цікаву роботу з музично-естетичного виховання дітей [2, с. 197].

У цей період надзвичайно популярною була дитяча хорова музика, яка втілювала у життя ідеї масовості. Знаменною рисою дитячого хорового руху в ці роки було виникнення великої кількості хорових об'єднань – капел, різних студій, гуртків. Велику і корисну роботу в цій галузі проводило музично-хорове товариство УРСР (МХТ). Ним були організовані музичні класи, студії на базі загальноосвітніх шкіл, а також музично-хорові школи, які славилися гарними хоровими колективами. Ці колективи вели активне творче життя.

Підвищення якісного рівня постановки музичного виховання дітей, зростання кількості учнів, що займалися співом, грою на музичних інструментах, значною мірою обумовлено покращенням підготовки майбутніх учителів музики і співів. Учителі музики і співів готували в той час на педагогічних факультетах у Київській, Харківській, Львівській і Одеській консерваторіях. Під час перебудови роботи педагогічних інститутів значних змін зазнали навчальні плани і програми; рішуче посилено теоретичну і практичну підготовку студентів, зв'язки інститутів з виробництвом, з роботою шкіл. Підготовка майбутнього вчителя здійснювалась у процесі педагогічної і виробничої практики, спланованої так, щоб студент був постійно зв'язаний із школою протягом усього навчання у вузі.

Висновки. Таким чином, суспільно-історичні та культурно-освітні процеси в Україні в 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ століття, займаючи особливе місце в історії України, позначилися на стані музично-естетичного виховання учнів. Тоталітарно-політичний режим, який міцно вкоренився в усі сфери суспільного життя, водночас розглядав культуру як один з найважливіших ідеологічних засобів зміцнення своєї системи і як засіб естетичного виховання учнівської молоді. Саме під таким кутом зору слід розглядати комплекс заходів радянської влади щодо спрямування художньо-мистецького життя в країні.

Пошуки шляхів музично-естетичного виховання дітей та молоді в цей період були різними за формами і засобами, але визначались єдиним завданням – залучити підрастаюче покоління до скарбів музичного мистецтва, зробити музику одним із засобів ідейного і морального виховання, навчити емоційно сприймати й розуміти твори музичного мистецтва.

Стан музично-естетичного виховання учнів в 50-х – першій половині 60-х років відрізняється багатьма новими рисами порівняно з повоєнними роками. Значно виросла хорова культура школярів. Зросла кількість шкільних і позашкільних хорових колективів, музичних шкіл. В школах народилися нові форми спілкування дітей з музикою. Були розроблені нові форми навчання гри на музичних інструментах у загальноосвітній школі – музичні класи.

Проте, зроблене у сфері музично-естетичного виховання дітей ще не задовольняло сучасних вимог. Це був лише початок нового етапу в розвитку музично-естетичного виховання. Перспективним є подальше дослідження розвитку музично-естетичного виховання школярів в контексті реформ загальноосвітньої школи та посилення значення музики в суспільному житті та побуті України.

Використані джерела

1. Архив МП УСССР, ф.1, оп.1, д.614, л.54.
2. Завадская О.А. Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма (1959-1968) / О. А. Завадская. – К.: Изд-во Киевского университета, 1968. – 266 с.
3. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні / Б. Кравченко. – К. : Основи, 1997. – 423 с.
4. Курило В. М. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки: монографія / В.М. Курило, В.П. Шепотько. – К.: Деміур, 2006. – 432 с.
5. Литвин В.М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956-1965) / В.М. Литвин. – К.: Видавничий дім "Лі-Терра, 2004. – 272 с.
6. Підсумки розвитку народної освіти в Українській РСР за 1965-1970-1975 рр. Планово-статистичний збірник. – К., 1976. – 378 с.

7. Хрущов М. С. Звітна доповідь ЦК КПРС XX з'їздові партії / М. С. Хрущов. – К.: Держполітвидав УРСР, 1956.
8. Центральный архив ЦК ВЛКСМ. Характеристика на республиканский методический кабинет художественного воспитания детей, 1962.

Doroshenko T.

**SOCIAL AND HISTORICAL, CULTURAL AND EDUCATIONAL DEVELOPMENT FACTORS OF PUPILS'
MUSICAL AND AESTHETIC UPBRINGING IN UKRAINE
(THE 50s – THE FIRST HALF OF THE 60s IN THE XXst CENTURY)**

The article rightly urgency of developing the national musical and aesthetic education of youth, which requires taking into account all the achievements of centuries past. On the basis of the scientific literature on the analysis of different approaches of scientists to review the general historical development of musical and aesthetic education of students, the evolution of its forms and methods, it was concluded that the work of scientists contain a wealth of factual material, give an idea of the trends and characteristics of music and aesthetic education of students in different regions at certain historical stages, but not The impact of socio-historical, cultural and educational factors on musical and aesthetic education of students.

Social and historical, cultural and educational process in the 50s – the first half of the 60s in the twenty-first century in Ukraine has been outlined, its impact on pupils' musical and aesthetic upbringing has been analyzed. In particular, given the significant developments that have taken place in Ukraine, the system of public education in the cultural life after the XX Congress of the CPSU and the adoption of the Law "On strengthening the link with the life of the school and the further development of public education in the Ukrainian SSR ".

The analysis allowed archival materials to state that, along with music and singing lessons importance in musical and aesthetic education of students in this period played a groups of amateur clubs, musical lectures, school holiday.

The findings indicated that increasing the quality of the performances of musical and aesthetic education of children, the increasing number of students involved in singing, playing musical instruments, was due to improved training of teachers of music and singing, as well as a set of measures of the Soviet government to art direction and artistic life in the country, promising further study of musical and aesthetic education of students in the context of secondary school reform and strengthen the importance of music in society and life of Ukraine.

Key words: *musical and aesthetic upbringing, pupils, social and historical factors, cultural and educational factors.*

Стаття надійшла до редакції 10.11.2014